

*Una Divac**

NA MARGINI DRUŠTVA: METEKINJE U ANTIČKOJ ATINI

Položaj žene u antičkoj Atini je bio izuzetno težak, a pogotovo je bio nezavidan ukoliko žena nije bila građanka,¹ već strankinja koja se u Atini zatekla sa namerom da se tu nastani – metekinja. Metečki status je sam po sebi bio dosta izazovan i nosio je brojna ograničenja i obaveze. Kada se tome doda i negativan stav koji je polis imao prema ženama i strancima, jasno je da su metekinke bile suočene sa brojnim preprekama u svakodnevnom životu u Atini. U radu će biti reči o njihovom položaju, pravnom i društvenom: kakve su obaveze i prava imale, koliko su bile značajne za polis i kakva se slika o njima kreirala u atinskom društvu.

Ključne reči: Metekinke. – Stranci. – Položaj žene. – Antička Atina.

1. UVOD

Društvo klasične Atine bilo je podeljeno na tri sloja: građani, meteci i robovi. Dok su građani jedini imali puna politička i građanska prava, a robovi bili u potpunosti obespravljani i potčinjeni, položaj meteka je bio negde između: s jedne strane, slobodni i samostalni, a s druge strane uskraćeni za ona prava koja bi im omogućila da se, rame uz rame sa građanima, sasvim integrišu u atinsko društvo. Pojam „metek“ je u početku označavao svaku osobu koja je promenila mesto prebivanja, da bi se oko 460. g. pre n.e. značenje iskristalisalo, te je pojam počeo da označava pripadnika posebnog društvenog sloja Atine sa pravno regulisanim statusom – stranca koji je bio trajno nastanjen

* Autorka je asistentkinja na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, *una.divac@ius.bg.ac.rs* (Republika Srbija)

1 Status atinske građanke nije ženama donosio bilo kakva politička (pa i mnoga druga) prava. On je samo označavao ženu koja je rođena u Atini i čiji je otac bio Atinjanin (pre Periklovog zakona o građanstvu), odnosno čija su oba roditelja bili Atinjani (od donošenja Periklovog zakona). Jedini nosioci političke moći u polisu bili su muški građani.

u polisu.² Ono što je meteke razlikovalo od običnih stranaca koji su u polisu bili samo u prolazu je: upis u poseban registar uz prisustvo jednog građanina – *prostates*-a, koji je predstavljao svojevrstnog garanta (i čija uloga je i dalje sporna u literaturi) i plaćanje specijalnog poreza *metoikion*, predviđenog isključivo za meteke.³ Potrebno je napomenuti da metečki sloj nisu činili samo migranti koji su se dobrovoljno doselili u polis iz ekonomskih, političkih ili drugih razloga (tzv. slobodnorodeni meteci), već su to bili i oslobođenici. Razlika između njih se povlači ne samo u literaturi, nego i u samim izvorima,⁴ i to na takav način da se lako može zaključiti da su slobodnorodeni meteci smatrani superiornijim u odnosu na oslobođenike. To je meteke-oslobođenike stavljalo u posebno težak položaj, jer ne samo da su sa sobom nosili stigmatu stranca i varvarina, već i nekadašnjeg roba, pripadnika najnižeg i najobespravljenijeg sloja atinskog društva.

U ranijem radu autorke pažnja je bila usmerena na pravni položaj meteka u Atini i način na koji su građani doživljavali njihovo prisustvo i ulogu u svakodnevnom životu polisa.⁵ Ovaj put biće reči o jednoj užoj grupi u sklopu metečkog sloja o kojoj u literaturi ima najmanje reči, a to su žene – metekinje. Njihov položaj je bio dvostruko otežan jer su se one nalazile na preseku dve demografske grupe koje su od svih slobodnih stanovnika bile najviše diskriminisane u antičkoj Atini: stranci i žene.⁶

Iako su meteci bili vitalni za polis jer su mu vojno, finansijski i ekonomski znatno doprinosili, a neki od njih su bili i prilično bo-

- 2 D. Whitehead, *The Ideology of the Athenian Metic*, Cambridge Philological Society, Cambridge 1977, 6-10; J. Watson, „The Origin of Metic Status in Athens“, *The Cambridge Classical Journal*, 56/2010, 263, 272; M. H. Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, University of Oklahoma Press, Norman 1991, 116-117; A. R. W. Harrison, *The Law of Athens: Family and Property*. Oxford University Press, Oxford 1968, 187.
- 3 D. M. MacDowell, *The Law in Classical Athens*, Thames and Hudson, London 1978, 78; S. C. Todd, *The Shape of Athenian Law*, Oxford University Press, Oxford 1995, 197; D. D. Phillips, *The Law of Ancient Athens*, The University Michigan Press, Ann Arbor 2016, 23; D. Whitehead, *op. cit.*, 7.
- 4 Npr. *Arist. Pol.* 1278a 1-2.
- 5 U. Divac, „Integrisanje meteka u atinsko društvo – pouke za današnjicu“, *Identitetski preobražaj Srbije – prilozi projektu 2020.* (ur. I. Krstić, S. Kostić), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2021, 101-116.
- 6 „Atina je bila osnovana na temeljima ekskluzije žena, stranaca (meteka) i robova“ Goff, *Citizensk Bacchae: Women's Ritual Practice in Ancient Greece*, University of California Press, Berkeley – LA – London 2004, 162.

gati i uticajni u društvu, oni nikada nisu dobili status građana, kao ni politička prava, ni pravo svojine na nepokretnostima, te su *de facto* bili isključeni iz najvažnijih sfera života u polisima koje su donosile ekonomsku i političku moć i poštovanje. S druge strane, žene u Atini su bile možda u najlošijoj poziciji od svih žena u Starom veku jer ne samo što im je pravni položaj bio nezavidan, već je i prizma kroz koju su ih muškarci u atinskom društvu posmatrali bila duboko mizogina i ispunjena duplim standardima. Gde i kako su se, onda, u ovu sliku uklapale metekinke – istovremeno i žene i strankinje, ograničene u društvu po oba osnova?

2. PRAVNI POLOŽAJ

2.1. *Kyrios, prostates i metečki porez*

Jedna od dve glavne obaveze meteka je bila da se upišu u poseban registar da bi polis mogao da iskontroliše ko je sve duže boravio na njegovoj teritoriji (a da nije građanin) i time dugovao i plaćanje posebnog poreza. Oslobođenici su bili dužni da se registruju odmah po oslobođenju, dok su slobodni stranci to morali da urade ako bi ostali u Atini duže od 30 dana.⁷ Prilikom registracije, osim što je morao odmah da plati prvi deo poreza *metoikion*, o kojem će biti reči kasnije, metek je morao da obezbedi i prisustvo jednog građanina koji bi imao ulogu svojevrsnog garanta. Takav građanin se zvao *prostates*. Oslobođenicima je *prostates* uvek bio bivši gospodar, prema kojem je oslobođenik i posle oslobođenja mogao da ima određene obaveze koje bi oni međusobno dogovorili,⁸ dok je kod slobodnih stranaca *prostates* mogao da bude bilo koji građanin po njihovom izboru. Nije jasno po kom kriterijumu su meteci birali svoje *prostates*-e – da li na osnovu pukog poznanstva ili nečeg drugog, ali kroz izvore provejava ideja da je ličnost *prostates*-a bila jasan pokazatelj ličnosti meteka za kojeg je garantovao, jer ako je odabrani građanin bio „na lošem glasu“, to je odmah rađalo sumnju da je i karakter meteka bio podjednako loš.⁹

7 Ovo je prihvaćeno u literaturi kao najverovatniji rok i ujedno je bio glavni uslov koji je povlačio razliku između običnih stranaca koji su u Atini bili u prolazu od onih koji su u Atinu došli s namerom da se nastane: M. Hansen, *op. cit.*, 117; S. C. Todd, *op. cit.*, 195.

8 S. C. Todd, *op. cit.*, 190; M. Hansen, *op. cit.*, 119; D. Whitehead, *op. cit.*, 16–17; A.R.W. Harrison (1968), *op. cit.* 181–182.

9 Npr. *Isoc.* 8.53.

U literaturi i dalje ne postoji saglasnost oko toga da li je *prostates* imao bilo kakvu veću ulogu u životu meteka osim da bude prisutan prilikom registracije. Teorije se kreću u dva različita pravca: ili je bio pravni zastupnik meteka bez kojeg on nije mogao da zaključuje pravne poslove i istupa pred sudom, ili je zaista jedino bio dokaz nečijeg metečkog statusa, te je imao obavezu samo da se pojavi po pozivu da bi potvrdio da je njegov metek registrovan po pravilima polisa.¹⁰

Na ovaj način je u najkraćim crtama objašnjen pojam *prostates*-a, što je nužno da bi se dao kontekst u okviru kog će se raspravljati položaj metekinja u Atini. Na početku, bitno je napomenuti sledeće – za razliku od građanki koje su uvek morale da imaju starešinu – *kyrios*-a,¹¹ metekinja su bile jedine žene u polisu koje su mogle da budu samostalne. Dešavalo se da metekinja jednostavno nisu imale nijednog muškog srodnika koji bi im bio *kyrios*: neretko su strankinje dolazile u Atinu bez ikoga, u potrazi za zaposlenjem i većom ekonomskom sigurnosti nego što im je nudila domovina; takođe, dolazile su i sa porodicom, ali bi nekad usled ratova ili bolesti izgubile svoje muške srodnike i ostale same; oslobođenice teško da su imale nekog člana porodice u polisu, s obzirom na to da su u Atinu dovođene kao robinje iz dalekih predela ili drugih grčkih polisa.¹² S druge strane, atinski zakonodavci nisu bili toliko zainteresovani da razviju sistem koji bi neuda-

10 D. M. MacDowell, *op. cit.*, 78; S.C. Todd, *op. cit.*, 198; A. R. W. Harrison (1968), *op. cit.*, 190–193; M. H. Hansen, *op. cit.*, 118.; D. Whitehead, *op. cit.*, 89–92. Postojala je posebna tužba *graphe aprostastiou* koja je bila usmerena protiv meteka za kojeg se sumnjalo da nije regularno registrovan, te da nije imao *prostates*-a, niti je plaćao *metoikion*. U tom slučaju, metek je morao da dokaže svoj status tako što bi obezbedio prisustvo svog *prostates*-a pred sudom; ako to ne bi uradio, bio bi osuđen i prodat u ropstvo: D. M. MacDowell, *op. cit.*, 78.; A. R. W. Harrison, *The Law of Athens: Procedure*, Oxford University Press, Oxford 1971, *Iarp. ἀπροστασίου*; *Arist. Const. Ath.* 58.3.

11 Kada je građanka bila neudata, *kyrios* je bio njen otac ili brat (ako nije bilo oca), a u krajnjem slučaju najstariji muški član šire porodice (npr. stric). Ako je bila udata, onda je *kyrios* bio njen muž. U slučaju da neudata građanka nije imala nijednog muškog člana porodice koji bi preuzeo tu ulogu, arhont eponim je bio zadužen da osigura produženje porodice i opstanak *oikos*-a, te da joj obezbedi muža koji bi onda stekao ulogu njenog *kyrios*-a: D. M. MacDowell, *op. cit.*, 84; S. Avramović, V. Stanimirović, *Uporedna pravna tradicija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2016, 117; *Arist. Const. Ath.* 56.

12 R. Futo Kennedy, *Immigrant Women in Athens: Gender, Equality, and Citizenship in the Classical City*, Routledge, New York 2014, Introduction, Heading: *Being Metic*, par. 4–5.

tim metekinjama bez *kyrios*-a obezbedio muža, kao što su to učinili za građanke. Razlog je bio jednostavan – opstanak metečkih *oikos*-a nije bio ni približno prioritetan kao opstanak građanskih, kao što ni dobrobit metekinja nije bila ni približno bitna kao dobrobit građanki. Meteci ionako nisu imali ni političku moć, ni pravo posedovanja nepokretnosti u Atini, i smatrani su žiteljima drugog reda, tako da gašenje neke metečke porodice ili činjenica da je neka strankinja bila prepuštena samoj sebi nisu bili preterano alarmantni za polis. Daleko su bili važniji opstanak građanskih porodica, koje su činile temelj atinske demokratije, i moralnost Atinjanki, majki budućih građana,¹³ koje su morale da budu okrenute kući i porodici i uvek pod kontrolom muškaraca da ne bi „skrenule na pogrešan put“.

Metekinke su, dakle, mogle da imaju svog – *kyrios*-a, ali i da same sebi budu *kyrios*, što je bio presedan za jedan patrijarhalni polis poput Atine i što položaj samostalnih metekinja čini posebno interesantnim za izučavanje.¹⁴ Sledeća stvar koja traži razjašnjenje je: da li je svaka metekinja imala svog *prostates*-a ili su ga imale samo neke, i kakva je njegova uloga zapravo bila u životima ovih žena? Ni u literaturi, ni u izvorima, nema direktnog odgovora. Izvesno je da je samostalna metekinja imala tretman kao i svaki metek, što je redak i neverovatan primer gde je žena, pa makar bilo i samo po obavezama, izjednačena u očima atinskih zakona sa muškarcem – morala je da ima svog *prostates*-a, kao što je morala i da plaća metečki porez. Kod metekinja sa *kyrios*-om stvar je daleko manje jasna i svi zaključci ostaju u domenu pretpostavki jer izvori nažalost ne govore mnogo o ovom problemu – spominju uglavnom samo samostalne metekinke.¹⁵ Kod drugih detalji njihovog statusa nisu objašnjeni u govorima,¹⁶ te je nemoguće zasigurno reći da li su imale *kyrios*-a ili su bile samostalne.

13 Još od Periklovog zakona 451/50. g. pre n.e. (čija primena je vremenom umekšana sve do njegovog ponovnog osnaženja 403/2. g. pre n.e. od kada se primenjivao rigorozno), građanin je mogao da bude samo onaj čija su oba roditelja bili građani. Vremenom su i mešoviti brakovi između stranaca i građana postali zvanično zabranjeni i kršenje ove zabrane je bilo strogo kažnjavano, čime je jaz između građana i meteka postao još dublji.

14 Primer samostalne metekinke: Neaira u *Dem.* 59.46 – „ἐλευθέρων εἶναι καὶ αὐτὴν αὐτῆς κυρία“ (slobodna je i sama svoj *kyrios*).

15 *Dem.* 25.56–57; *Dem.* 59; *Dem.* 47.55.

16 Npr. *Dem.* 25.55 gde je jasno da je reč o metekinj, ali govornik iz nekog razloga nije želeo da ulazi u detalje njenog statusa, pa se ne može zaključiti da li je imala *kyrios*-a ili nije.

Neophodno je odgovoriti na nekoliko pitanja. Prvo je: da li su se u metečki registar upisivali svi meteci – muškarci, žene i deca, te je registar predstavljao jedan sveobuhvatan i detaljan popis metečkog tela u Atini, ili su se upisivali samo muškarci i žene odgovarajućih godina. Drugo je: ako su godine bile nužan uslov za upis u registar, do kad su maloletni meteci ostajali neregistrovani. Treće pitanje je: da li je upis u registar automatski sa sobom povlačio obavezu plaćanja poreza i obavezu imanja *prostates*-a ili je neko mogao da bude upisan, a da nije imao i druge dve obaveze. Tek kad se odgovori na sva tri pitanja, može se doći do odgovora da li su metekinje sa *kyrios*-om imale svoje *prostates*-e.

Prvo pitanje ostaje otvoreno, ali mogla bi se postaviti pretpostavka. S obzirom na to da je poznato da su se na meteke primenjivala atinska bračna, porodična i naslednopravna pravila,¹⁷ ne bi trebalo ovde isključiti mogućnost da je upis u metečki registar bio uređen po sličnom principu kao i upis u registar građana, uz jednu razliku: u registar građana su se upisivali *isključivo* punoletni muški građani,¹⁸ dok bi se u metečki upisivali punoletni meteci i *samostalne metekinje* – to bi onda bio jedini registar u polisu u kojem su ženska imena bila vidljiva. Ova pretpostavka bi bila opravdana. Kao što su se u registar građana upisivali samo oni članovi građanstva koji su po punoletstvu bili vidljivi u javnoj sferi i imali puna politička i građanska prava, tako bi se u metečki registar upisivali samo oni članovi metečke populacije koji su bili vidljivi kao aktivni subjekti prava u očima atinskih zakona i javnog života, a to su punoletni meteci i samostalne metekinje, jedina lica koji su u zakonu prepoznata kao obveznici metečkog poreza. Svi ostali meteci, muški ili ženski, koji su imali svog *kyrios*-a koji je štitiio njihove interese i bio za njih odgovoran, verovatno se nisu registrovali, te nisu ni imali svog *prostates*-a, ni poresku obavezu.

Ako je prva pretpostavka tačna, to znači da su godine verovatno bile nužan uslov za upis u metečki registar, čime se dolazi do odgovora na drugo pitanje. U izvorima nema nikakvih tragova koji bi uputili na zahtevani uzrast za registraciju, ali po analogiji sa upisom u građanski

17 A.R.W. Harrison (1968), *op. cit.*, 196.

18 *Harp. Ληξιαρχικὸν γραμματεῖον; Isocr.* 8.88; *Dem.* 44.35 itd. Više o upisu u registar građana vid. U. Divac, „Atinske deme u svetlu sudskih beseda“, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Pravo u funkciji razvoja društva“ Pravnog fakulteta Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici*, Kosovska Mitrovica 2019, 314–319.

registar, moglo bi se reći da je to bilo punoletstvo. U izvorima nema nagoveštaja koji bi uneli sumnju u to da je granica punoletstva i za meteke bila 18 godina kao i za građane. Do tad bi za njih bio odogovoran njihov *kyrios*, a po punoletstvu bi se upisivali u registar, dobijali sopstvenog *prostates*-a i postajali obveznici *metoikion*-a. U prilog tome ide i definicija *metoikion*-a koja se može pronaći kod Harpokrationa i koja kaže da je „*muškarac* na ime metečkog poreza dugovao 12 drahmi godišnje“.¹⁹ Dakle, odrasli muškarac (ἄνθρωπος), a ne dečak (παῖς), što se uobičajeno koristilo u atinskim zakonima i sudskim govorima kada se govorilo o maloletniku.²⁰

Ostaje još da se razjasni situacija u kojoj maloletni metek ili metekinja ne bi imali *kyrios*-a.²¹ Šta se dešavalo sa njima? Kako izvori o tome takođe ništa ne govore, ostaje samo kao pretpostavka da su se maloletnici u takvoj situaciji upisivali u registar i dobijali svog *prostates*-a,²² ali da se obaveza plaćanja poreza aktivirala tek kasnije kada bi dostigli odgovarajuće godine zrelosti. Da li je za devojčice – samostalne metekinke ta granica takođe bila 18 godina, nije jasno. Ne može se ni povući paralela sa atinskim zakonima za građane, jer su oni govorili samo o punoletstvu dečaka; za atinske devojčice 18. godina nije donosila nikakvo oslobođenje od očevog/muževog starešinstva, niti su tad dobijale punu poslovnu sposobnost i građanska prava kao dečaci. Za njih je daleko bitniji momenat bila udaja, do koje je u proseku dolazilo već oko 14. godine, jer je za njih vrhunac života bio prelaženje od oca pod starešinstvo muža i kasnije rađanje sinova.²³ S obzirom na to da su samostalne metekinke po obavezama bile izjednačene sa muškim metecima, moglo bi se pretpostaviti da su ove dve grupe bile onda makar približno izjednačene i po godinama punoletstva. U prilog tome

19 *Harp. μετοίκιον*

20 *Aesch.* 1.13; *Andoc.* 1.127; *Dem.* 36.8; *Isae.* 7.7 itd.

21 Bilo zato što su kao maloletnici sami stigli u polis, bilo zato što su za vreme života u polisu ostali bez porodice (usled bolesti, rata i sl.).

22 Kakvu i koliku ulogu bi *prostates* imao u životu takvih maloletnika, kao i način na koji bi se *prostates* uopšte odredio detetu, nisu jasni. Da li bi polemarh javno ponudio taj zadatak građanima i da li bi *prostates* morao da primi maloletnog meteka u svoje domaćinstvo, jer je mala verovatnoća da bi neko u tom uzrastu sam uspeo da se snađe i opstane u polisu – ostaje nerazsvetljeno.

23 E. D. Reeder, „Women and Men in Classical Greece“, *Pandora: Women in Classical Greece*, Trustees of the Walters Art Gallery (Baltimore) in association with Princeton University Press 1995, 21–22.

bi mogla da ide već spomenuta Harpokrationova definicija metečkog poreza, gde se kao obveznici navode *muškarci* i *žene*, dakle, polno zrele jedinke (ἀνήρ i γυνή), tako da bi se moglo pretpostaviti da su samostalni metečki maloletnici bili izuzeti od plaćanja poreza sve do sticanja te zrelosti.

Što se metečkog poreza tiče, čini se da on nije teretio sve meteke, već samo one koji su se upisivali u registar i dobijali *prostates*-a. Dakle, reklo bi se da je odgovor na treće postavljeno pitanje delimično pozitivan – uobičajeno pravilo je bilo da su te tri radnje: registracija, sticanje *prostates*-a i plaćanje poreza međusobno povezane, osim možda u navedenoj situaciji sa maloletnicima. Ko je bio obveznik poreza? Harpokration kaže sledeće: „muškarac je na ime metečkog poreza plaćao 12 drahmi godišnje, a žena 6 drahmi; majka nije plaćala porez ako ga je plaćao njen sin – plaćala je samo ako on nije.“²⁴ U literaturi postoji saglasnost da se deo definicije o ženama odnosio samo na samostalne metekinjje.²⁵ To deluje prihvatljivo i u skladu sa već iznetim pretpostavkama. Ima logike u tome da su porez plaćale samo one osobe koje su bile nezavisne i da su time „pokrivale“ one članove porodice koji su bili pod njihovom zaštitom. To se upravo i vidi u drugom delu definicije koji se izgleda odnosi na metekinjju koja nije imala muža, ali je imala sina. Ona je plaćala *metoikion* ako njen sin nije – dakle, ako je on bio maloletan, te nije stasao za sticanje poreske obaveze. U tom slučaju metekinjja je bila „sama svoj *kyrios*“ tj. samostalna. Kada bi sin stasao, registrovao se kao metek i stekao obavezu plaćanja *metoikion*-a, prema atinskim zakonima on bi postao *kyrios* svojoj majci, te bi ona samim tim prestala da bude samostalna i ne bi više imala obavezu plaćanja poreza.

Metoikion se u redovnim intervalima plaćao posebnim magistratima – poletama (*poletai*) koji su takođe bili nadležni i za prodaju meteka u ropstvo ukoliko bi se ustanovilo da nisu platili porez.²⁶ Momenat plaćanja poreza je za samostalne metekinjje bio izuzetno bitan jer su bile česta meta tužbi kojima su građani pokušavali da ospore njihov metečki status i da dovedu do njihove prodaje u ropstvo. Ako

24 *Harp. μετοίκιον.*

25 S. C. Todd, *op. cit.*, 197; D. Whitehead, *op. cit.*, 75–76; R. F. Kennedy, *op. cit.*, uvod, podnaslov *Being Metic*, par. 1 i gl. 2, par. 3.

26 R. F. Kennedy, *op. cit.*, *Being Metic*, par. 3; A.R.W. Harrison (1971), *op. cit.*, 186.

slučajno ne bi platile porez, rizikovale su gubitak slobode ako bi neki zlonamerni građanin to saznao i rešio da upotrebi protiv njih.²⁷

Postojale su još neke fiskalne obaveze metekinja – ovaj put i samostalnih i onih sa *kyrios*-om.²⁸ Prvo, ako bi se neka metekinja bavila prostitucijom, bila je dužna da plaća porez *pornikon telos*.²⁹ Drugo, oslobođenice su bile dužne da plaćaju dodatna 3 obola uz metečki porez, zbog činjenice da im je poklonjena sloboda.³⁰ Treće, postoji podatak da su meteci morali da plaćaju poseban porez ako bi hteli da postavte tezgu i da trguju na Agori,³¹ tako da se ova odredba odnosila i na metekinke koje su na ovaj način htele da zarade dodatni novac. Svi ovi dodatni tereti nisu bio preterano veliki, ali njihova funkcija je bila ista kao i kod *metoikion*-a – da posluže kao „žig“. Građani nisu nikada bili podvrgnuti plaćanju redovnog poreza, već samo vanrednog *eisphora*, tako da je metečki porez bio oznaka „drugorazrednosti“ i inferiornosti meteka u odnosu na građane. Porez na bavljenje prostitucijom je tu bio kao oznaka „nečiste“ profesije; ona 3 dodatna obola oslobođenicima su bila tu da podsete na njihov nekadašnji ropski status i činjenicu da su smatrani nižim od slobodnorodenih meteka; porez na postavljanje tezge na Agori je bio takođe pokazatelj inferiornosti u odnosu na građane – metecima je dopuštena privilegija trgovanja na istom mestu gde su i građani trgovali, ali samo uz novčanu naknadu.

2.2. Brak, poslovna i procesna sposobnost

Kakve i kolike slobode su imale metekinke u Atini i koja prava su im stajala na raspolaganju? Upravo u ovom segmentu postaje vidljiva dvostrukost njihovih ograničenja – kao strankinja i kao žena.

Bračno pravo Atine postepeno je postajalo sve restriktivnije za meteke. Perikle je 451/0. g. pre n.e. doneo zakon kojim je bilo propisano da su građani mogli biti samo oni čija su oba roditelja građani.³²

27 Npr. u *Dem.* 25.57 metekinju je građanin prinudno odvuкао pred polemarcha da bi ustanovio da li je platila metečki porez (nadajući se da nije), a samo zato što se žalila poznanicima kako joj on nije vratio novac koji mu je pozajmila.

28 Sve ove obaveze teretile su takođe i meteke, ali pošto je fokus rada na meteknjama, samo će se one spominjati u tekstu.

29 *Aesch.* 1.119.

30 A.R.W. Harrison (1968), *op. cit.*, 185.

31 *Dem.* 57.34.

32 C. Patterson, *Perikles' Citizenship Law Of 451/0 BC*, Beaufort Books, South Carolina 1981.

Ovim zakonom se nije eksplicitno zabranila zajednica meteka i građana (pogotovo jer je Perikle živio sa Aspazijom – metekinjom i nakon što je zakon stupio na snagu, dok je decu iz tog odnosa uveo u građanstvo putem naturalizacije), ali je zakon svakako podstakao građane da brak zaključuju isključivo sa drugim građanima, da im potomci ne bi ostali bez građanskog statusa. Veruje se da se zakon ipak nije striktno primenjivao sve do kraja V veka pre n.e., pogotovo nakon Sicilijanske ekspedicije kada je Atina pretrpela velike gubitke. Preostali muškarci su podsticani da imaju što više dece što sa suprugama, što sa konkubinama (koje su najčešće bile strankinje), a sva deca su smatrana građanima.³³ Situacija se naglo promenila nakon okončanja tiranije Tridesetorice i ponovnog uvođenja demokratije 403/2. g. pre n.e., kada je zakon pooštren i kroz celi IV vek pre n.e. je rigorozno primenjivan.³⁴ U tom periodu bio je izražen naročito neprijateljski stav prema metecima koji su tada sve češće bili napadani pred sudom – a pogotovo metekinje,³⁵ tako da ne čudi podatak da su se meteci od tog momenta postepeno iseljavali iz Atine. Novi zakon ne samo da je potvrdio Periklov zakon po kojem je samo dete građana moglo da bude građanin, nego se i zvanično zabranio brak sa metecima – konkubinatom je ostao kao opcija, ali se na takav odnos gledalo često sa neodobranjem.³⁶ Kazne za nepoštovanje ovog zakona su bile prilično oštre: meteci i metekinje zatečeni u braku sa građanima bili su prodavani u ropstvo i njihova imovina bi bila zaplenjena i prodana; građanin koji je bio u braku sa metekinjom morao je da plati kaznu od 1000 drahmi,³⁷ a građanin koji je metekinju predao u brak sa građaninom (predstavljajući se kao njen srodnik) izgubio bi sva građanska prava i imovina bi mu bila konfiskovana.³⁸

33 *Ibid.*, 66–67; W. K. Lacey, *The Family in Classical Greece*, Thames and Hudson, London 1968, 113. Na primer, Klisten, Temistokle, Kimon – čuveni atinski građani rođeni tokom VI v. pre n.e. imali su majke strankinje: *Hdt.* 6.39.2, 6.130–131; *Plut.* Them. 1.1; Cim. 4.1. Takođe, u izvorima se može pronaći čak i da se Demostenovo čisto atinsko poreklo sporilo, dovodeći ga u vezu sa Skitijom preko majke i njene rodbine: *Aesch.* 2.77–78, 93, 180.

34 S. Pomeroy, *op. cit.*, 67.

35 Upravo u ovom periodu imamo učestalije spominjanje metekinja u književnim delima i u sudskim govorima, što ukazuje da su metekinje bile česta tema u polisima.

36 *Isae.* 3.17, 39; 6.18, 21; *Dem.* 48.53–55; *Lys.* 1.31

37 *Dem.* 59.16.

38 *Dem.* 59.52.

Primetno je da se zakon posebno fokusirao na situacije koje su uključivale metekinje. Razlog je verovatno bio sledeći: bila je manja verovatnoća da se, uprkos zakonu i zaprećenoj kazni, neki metek oženi građankom, nego metekinja građaninom.³⁹ Pre svega, malo koji građanin bi bio voljan da kao *kyrios* krišom preda građanku u brak sa metekom i da se pretvara da mu je zet građanin. Takav brak nije donosio nikakve pogodnosti – *kyrios* bi gubio imovinu jer bi morao da obezbedi miraz, nije mogao da stekne ni društveni ugled, ni politički savez i moć uz pomoć takvog braka, a rizikovao bi veliku sramotu. Takođe, bilo bi izuzetno teško uopšte i pokušati i lažno predstaviti nekog meteka kao građanina – postojale su višestruke kontrole građanskog porekla muškaraca, tako da bi bilo veoma lako ustanoviti da li je neko lažirao svoj status.⁴⁰ S druge strane, brak sa metekinjom je građaninu mogao delovati privlačno ako je uz nju dolazio i pozamašan miraz.⁴¹ Poreklo metekinja – pre svega onih koje nisu imale obavezu registracije jer nisu bile samostalne – moglo se mnogo lakše prikriti, pogotovo što su se u registar građana upisivali isključivo muškarci, a ne i žene, tako da se njihovo poreklo uvek dokazivalo uz pomoć svedoka. Najlakše je bilo potplatiti nekoliko osoba da posvedoče u korist metekinke, tj. njenog „građanskog“ statusa.⁴² S druge strane, zbog lošeg društvenog položaja,

39 G. Bakewell, „Neaira 16 and Metic Spouses at Athens“, *The Classical Journal*, 2/ Dec. 2008 Jan. 2009, 103.

40 Svi punoletni građani bili su upisani u registar građana *lexiarhikon gramateion*. Postupak registracije se vodio prvo pred celom demom (svojevrsnom opštinom) kada bi kandidat za građanstvo navršio 18 godina, a potom bi se još jedna provera vršila pred većem Bule. Provere su bile detaljne i proveravali su se kako fizički uzrast kandidata, tako i njegovo poreklo tj. status njegovih roditelja. S obzirom na to da je članstvo u demu bilo nasledno (deca su se uvek upisivala u demu svojih predaka bez obzira na to da li su u njoj prebivali), generacije jedne iste porodice bi bile upisivane u istu demu. Sve se to odvijalo pred velikim brojem svedoka, tako da je bilo malo verovatno da bi se neki metek mogao nekažnjeno „provući“ kao građanin, pogotovo kad se uzme u obzir koliko su Atinjani ljubomorno čuvali svoje građansko telo i napadali svakog pojedinca sumnjivog porekla putem *graphe xenias*. Vid. U. Divac (2019). *op. cit.*, 314–319.

41 W. K. Lacey, *op. cit.*, 109–110.

42 Na primer, u govorima *Isae*. 3 i 6 vidi se koliko je nekada bilo nezgodno dokazati poreklo žene u Atini. U govoru *Isae*. 3 Filino poreklo se utvrđivalo uz pomoć svedoka koji su, kako stvari stoje, bili potplaćeni da slažu u njenu korist, jer prilikom svedočenja nisu tačno znali ni kako se ona zove (3.30–34). U govoru *Isae*. 6 nejasan je ne samo status žene, već i njen celokupni identitet –

metekinjne su bile u iskušenju da se pretvaraju da su građanke da bi sebi obezbedile određenu sigurnost i stabilnost i da bi mogle da uživaju prednosti koje je donosio brak sa građaninom.⁴³ Do ovakvih brakova mora da je dolazilo dovoljno često, čim im se posvetila posebna pažnja u zakonu. Samim tim postaje jasno onda zbog čega su Atinjani strahovali od povećanog broja metekinjna u polisu koje su „zavodile građane i bile glavni krivci što su oni zapostavljali svoje supruge i porodice.“⁴⁴

U pogledu poslovne sposobnosti, metekinjne su trpele ista ograničenja kao i Atinjanke. Jedini konkretan podatak koji postoji o ograničenju poslovne sposobnosti žena nalazi se u Isejevom govoru *O Aristarhovom imanju (Isae. 10.10)* – navodno, žene nisu smele da zaključuju ugovore čija je vrednost bila veća od jednog medimnosa ječma. U literaturi je to procenjeno na iznos od 3 do 6 drahmi, izuzetno do 18 drahmi.⁴⁵ Nema osnova za sumnju da je navedeno ograničenje važno za sve slobodne žene, bilo da su građanke ili metekinjne. Nije poznato da li je ženama bila potrebna saglasnost *kyrios*-a za svaku transakciju koja im je zakonom bila dopuštena, kao ni da li su smele da zaključuju pravne poslove čija vrednost je premašivala date okvire uz eksplicitnu dozvolu *kyrios*-a. Ako su robovi (koji nisu uopšte imali poslovnu sposobnost)⁴⁶ mogli po ovlašćenju gospodara da zaključuju pravne poslove svih vrednosti, nema razloga zašto bi se verovalo da i žene to nisu mogle, pogotovo što se u izvorima mogu naći spomeni prilično vrednih novčanih transakcija koje su izvršile žene.⁴⁷ *Kyrios*-u bi uvek

jedna strana je tvrdila da je ona prostitutka i oslobođenica Alke, a druga strana je prvo tvrdila da je ona građanka sa Lemnosa, a potom je izmenila tvrdnju i dodala da se zove Kalipe i da joj je otac izvesni Pistoksen koji je preminuo (6.12–16). Nijedna strana nije imala nikakve opipljive dokaze za svoje tvrdnje, već samo nagađanja i oslanjanje na zaključke koje su pokušavali da predoče poroti kao logične.

43 S. Pomeroy, *op. cit.*, 67.

44 G. Bakewell, *op. cit.*, 99.

45 R. Brock, „The Labour of Women in Classical Athens“, *The Classical Quarterly*, 2/1994, 341; vid.: D. Schaps, *Economic Rights of Women in Ancient Greece*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1979, 48–60.

46 S. Avramović, V. Stanimirović, *op. cit.*, 108.

47 *Dem.* 41.8–9, 36.14; *Lys.* 31.21. Spominju se iznosi od 3 mine, pa 2000 drahmi, što je mnogostruko više od ograničenja koje se može pronaći kod Iseja. 1 drahma = 6 obola; 1 mina = 100 drahmi; 1 talent = 60 mina: „Isaeus“, *The Oratory of Classical Greece* (ed. M. Gagarin), translated with notes by M. Edwards, University of Texas Press, Austin 2007, XXX.

ostalo pravo da povuče svoju saglasnost i da zatraži poništaj ugovora koji nije on lično zaključio i koji nije išao u njegovu ekonomsku korist. Sa druge strane, kada su u pitanju ženama dozvoljene transakcije, deluje pomalo nepraktično da je *kyrios* morao da daje saglasnost za svaku pojedinačnu transakciju, pogotovo ako se uzme u obzir da je veliki broj metekinja zarađivao tako što su prodavale robu ili usluge. *Kyrios* bi u tom slučaju morao da bude pored metekinke celi radni dan, svaki radni dan, da bi davao odobrenje za svaku pojedinačnu prodaju koju bi žena izvršila. Moguće je da se smatralo da je za dopuštene transakcije postojala uvek načelna saglasnost *kyrios*-a, a da je on svakako zadržavao pravo da neki pravni posao ospori ako bi smatrao da nije bio u najboljem ekonomskom interesu *oikos*-a.

Samostalne metekinke su možda imale malo više slobode jer su ipak bile nezavisne i nisu imale svog *kyrios*-a, i objektivno posmatrano niko drugi osim njih samih nije mogao da raspolaže i upravlja njihovom imovinom. U izvorima se, nažalost, nailazi na jako malo podataka o obimu njihove poslovne sposobnosti. Pomeroy (*Sarah Pomeroy*) ističe da su prostitutke bile verovatno jedine žene u Atini koje su mogle samostalno da raspolažu većim sumama novca,⁴⁸ misleći verovatno pre svega na slobodne prostitutke – metekinke, a ne na robinje. Postoje podaci o prilično imućnim heterama, kao što su bile Teodota,⁴⁹ Frina,⁵⁰ Aspazija, Elpinike i Koisira,⁵¹ i moguće je da su takve žene mogle da zaključuju pravne poslove veće vrednosti. Još neki spomeni samostalnih metekinja u izvorima su Zobija, koja je dala zajam građaninu u iznosu od 8 drahmi,⁵² i Neaira koja je kao oslobođenica sama sebi kupovala odeću, nakit i robove.⁵³

Neki pravni poslovi nisu bili dopušteni ni metekinjama, ni metecima, tako da su metekinke tu bile isključene ne samo po osnovu svog pola, već i porekla. Na primer, nije bilo dopušteno metecima da poseduju bilo kakve nepokretnosti na Atici, pa su samim tim su bili one-

48 S. Pomeroy, *op. cit.*, 91.

49 D. Schaps, *op. cit.*, 9–10.

50 *Ath.* 13.60; Atenej spominje izuzetno bogatstvo Frine, koja je navodno ponudila da finansira izgradnju čitavog spoljašnjeg zida oko Tebe.

51 R. F. Kennedy, *op. cit.*, gl. 3, podnaslovi: *The Real Aspasia* i *Dangerous Influences? The Real Hetairai of Athens*.

52 *Dem.* 25.56

53 *Dem.* 59.46.

mogućeni da zaključuju sve one pravne poslove koji su zahtevali da se potraživanje obezbedi stavljanjem nepokretnosti pod hipoteku.⁵⁴

Što se procesne sposobnosti tiče, nijedna žena u Atini nije imala pravo da se lično pojavljuje na sudu kao stranka, tj. da zastupa samu sebe. Postojala je samo mogućnost da ih zastupa njihov *kyrios*. Upravo u tome i leži najveća razlika između samostalnih metekinja i onih sa *kyrios*-om. Samostalne metekinje su se nalazile u poziciji koja je sa sobom nosila izuzetno veliku pravnu nesigurnost jer nisu imale *kyrios*-a koji bi u njihovo ime podnosio tužbe i štitio njihove interese.

Na ovom mestu bi bilo zgodno razmotriti ulogu *prostates*-a u životima metekinja. Utvrđeno je da su *prostates*-a najverovatnije imale samo samostalne metekinje. Dakle, za metekinje sa *kyrios*-om – za njihove pravne poslove i sporove – nije bio odgovoran nikakav *prostates*, već njihov *kyrios* lično, isto onako kao što je i građanin bio odgovoran za zavisne članove svoje porodice: on je kontrolisao kakve poslove je metekinja zaključivala, on je podnosio tužbe u njeno ime i branio je kada bi bila tužena. Bilo bi teško zamisliti da je *prostates*, atinski građanin koji je i sam imao svoje građanske, poslovne i porodične obaveze, morao da bude prisutan i da zaključuje sve pravne poslove u ime meteka za kojeg je garantovao, a kamo li još i pravne poslove u ime metekove žene, ćerke, sestre itd. To bi onda otvaralo vrata mogućnosti da *prostates* direktno bude tužen za neki od pravnih poslova meteka, što bi ulogu *prostates*-a činilo dosta rizičnom. Verovatno bi onda veoma mali broj građana uopšte bio voljan da se prihvati takvog zadatka. Najvažnije, u izvorima nema nikakvih insinucija da metek nije mogao sam da zaključuje ugovore i da se obraća sudu. S druge strane, metek je verovatno uvek mogao da pozove svog *prostates*-a da mu pomogne pred sudom, bilo kad je branio direktno svoje interese ili interese svojih zavisnih članova porodice – dakle, i metekinja pod njegovom vlašću, a pogotovo ako su se u sporu ptezala statusna pitanja.

S druge strane, situacija sa samostalnom metekinjom je bila na izvestan način drugačija. U pitanju je bila žena i strankinja, u zakonima ograničena po oba osnova, a još na to i bez *kyrios*-a koji bi mogao da je zaštiti onda kad je bilo potrebno. Iako je u nekim stvarima bila izjednačena sa muškarcima, iako je verovatno imala veliku slobodu pri zaključivanju pravnih poslova jer je sama raspolagala svojom imovi-

54 S. C. Todd, *op. cit.*, 198–199, 248–249; W. K. Lacey, *op. cit.*, 24, 147; D. Phillips, *op. cit.*, 24, 176; M. H. Hansen, *op. cit.*, 118; D. Whitehead, *op. cit.*, 30.

nom, u jednoj veoma bitnoj sferi je u potpunosti ostala uskraćena za zaštitu – u sudnici. Samostalna metekinja nije imala nikakvu mogućnost da lično podnosi tužbe budući da je žena, *kyrios*-a nije imala, a čini se da *prostates*-u zakonom nije bilo omogućeno da preuzme ulogu *kyrios*-a i da u njeno ime podnosi tužbe. Samim tim, ona je u potpunosti bila izložena napadima, bez mogućnosti da traži pravdu, bilo da je u pitanju obična naplata potraživanja, bilo da su u pitanju bile daleko ozbiljnije stvari poput krađe, telesnog ili seksualnog napada.⁵⁵ S druge strane, kao žene koje su odudarale od postavljenih patrijarhalnih obrazaca, samostalne i nesputane institucijom braka, kao jedine žene koje su na izvestan način bile prisutne u javnoj sferi (viđene na simpozijumima koji su bili striktno muški prostor⁵⁶ ili u pratnji istaknutih muškaraca), a uz sve to i strankinje, bile su prečesta meta napada onih građana koji su ih doživljavali kao jednu od najvećih opasnosti po vrednosti, društveni red i moral polisa. U sačuvanim govorima samostalne metekinje se uglavnom spominju u situacijama gde su odvlačene pred magistrata pred kojim im je osporavan status, od čega su ili uspele da se odbrane, ili su ipak na kraju bile prodate u ropstvo;⁵⁷ gde su fizički bile napadnute i isprebijane do te mere da su preminule;⁵⁸ gde su bile izigrane za novac;⁵⁹ gde su tretirane kao robinje iako su bile oslobođenice, te silovane, primoravane na prostituisanje i ponižavane;⁶⁰ gde su napadane samo zato što su bile povezane sa istaknutim građaninom sa

- 55 Na ovakav zaključak upućuju detalji iz izvora. Na primer, u *Dem. 25* Zobija i pored svog velikog nezadovoljstva koje je stalno iskazivala poznanicima (i zbog čega je odvučena pred polemarcha s namerom da joj se ospori metečki status), nikada nije tužila Aristogenita za 8 drahmi koje mu je pozajmila, a koje on nikada nije vratio. Bilo bi sasvim očekivano da je podnela tužbu, pogotovo nakon tako surovog napada na njen status i slobodu. Sama činjenica da je tužba izostala upućuje na to da verovatno nije imala mogućnost da je podnese i da je zapravo bila pravno nezaštićena. Takođe, u izvorima se nailazi i na izjavu da su prostitutke mogle slobodno da budu silovane, upravo jer nisu imale načina da isteraju pravdu: *Men. Disk. 57–68*.
- 56 D. Cohen, *Law, Sexuality and Society: The enforcement of morals in classical Athens*, Cambridge University Press, New York 1991, 74.
- 57 *Dem. 25.57* (Zobija), 55, 58 i 65 (Aristogenitove majka i sestra).
- 58 *Dem. 47.55* (starica-metekinja prebijena na smrt prilikom plenidbe imovine); E. Reeder, *op. cit.*, 28: prikazuje vaze sa predstavama napadnutih i tučenih hetera.
- 59 Već spomenuta Zobija u *Dem. 57* i Neaira u *Dem. 59*.
- 60 Neaira, pored koje je i njena ćerka napadnuta i etiketirana kao „preljubnica, žena lakog moralā“: *Dem. 59.87*.

kojim je tužilac bio u političkom rivalstvu;⁶¹ gde su optuživane za bogohuljenje ⁶² itd. Zakon im je izgleda dopustio jedino da se brane pred sudom iako nisu imale *kyrios*-a, ali naravno, ne lično: u sporovima gde su bile direktno tužene mogle su jedino da se oslone na svoje *prostates* e i njihovu dobru volju da preuzmu ulogu branioca, ili eventualno na nekog drugog građanina sa kojim su bile bliske (ljubavnik ili patron). Čuven je slučaj Frine, prelepe metekinje i hetere koja se pred sudom našla zbog optužbi za bezbožništvo zato što je Praksitelu poslužila kao model za statuu Afrodite, a koju je branio njen ljubavnik, poznati logograf i besednik Hiperid. Navodno je uspeo da privoli porotu na njenu stranu tek kada je strgao sa nje odeću i prikazao je nugu, pa su porotnici zaključili da je njena lepota zaista bila božanska manifestacija, te su je oslobodili.⁶³ I kroz ovu priču, kao i kroz mnoge druge, provejava motiv seksualizacije i objektivizacije strankinje kao nekog ko je egzotičan, zavodljiv i fatalan.

3. DRUŠTVENI POLOŽAJ

3.1. Profesije

Dominantno shvatanje u atinskom društvu je bilo da je ženi mesto isključivo u kući.⁶⁴ Njen zadatak je bio da bude uzorna supruga,

61 Takođe Neaira, koja je suštinski napadnuta zato što je njen tužilac, Teomnest, bio u velikom sukobu sa Stefanom, građaninom sa kojim je Neaira živela u zajednici. Stefan je ranije uspešno tužio Teomnestovog svekra Apolodora putem *graphe paranomon* i izdejstvovao ogromnu novčanu kaznu od 15 talenata koja je ekonomski potpuno ugrozila opstanak Apolodorovog *oikos*-a, a potom je nastavio sa dodatnim tužbama. Vid. C. Patterson, „The Case Against Neaira and the Public Ideology of the Athenian Family“, *Structures of Athenian Identity*, (eds. A. Scafuro and A. Boegehold), Johns Hopkins University Press, Baltimore 1993, 199–216. Isto tako je i Aspazija bila napadana nekoliko puta tokom života, moguće i pred sudom, a svakako u književnim delima savremenika, prevashodno jer je to bio način na koji su protivnici pokušavali da napakoste Periklu jer je čast muškarca velikim delom bila definisana kroz čednost žene sa kojom je bio povezan. Vid. M. M. Henry, *Prisoner of History: Aspasia of Miletus and Her Biographical Tradition*, Oxford University Press, Oxford – New York, 1995.

62 Frina, *Ath.* 13.59.

63 *Ibid.*

64 Celi ženski svet trebalo je da se svodi na *gynaikon* – žensku prostoriju u sklopu kuće u kojoj su žene primale žensko društvo, dojile decu, tkale, svirale instru-

majka i domaćica. Postojao je jasan jaz između javnog i privatnog života: prvi je bio svet muškaraca, a drugi žena, i svako preveliko ekspoziranje žena u javnim prostorima smatralo se nedoličnim.⁶⁵ Takođe, rad za novac je generalno preziran u Atini. Smatralo se ponižavajućim za građanina da mora da zarađuje za život, a pogotovo da obavlja iste poslove kao stranci i robovi (*banausia*).⁶⁶ Još gore je bilo ako je žena, građanka, morala da napusti kuću i da radi za novac, što je bila realnost mnogih siromašnih građanskih porodica, pogotovo u vreme ekonomskih kriza.⁶⁷ U izvorima čak imamo i spomen da je postalo teško razlikovati ko je građanin, ko je metek, a ko rob, jer su svi oni obavljali iste poslove i oblačili se na sličan način.⁶⁸ Ali bez obzira na to, ideja da je rad za novac ponižavajuć i prikladan samo za meteke i robove je i dalje opstala. U govorima se mogu naći primeri gde je protivnikov građanski status osporavan samo zato što mu je majka bila prinuđena da radi, a to je odmah izazivalo sumnju da je ona zapravo bila metekinja. Čak je postojao i zakon koji je zabranjivao da se rad za novac uzima kao argument protiv nekog građanina, njegovog karaktera i statusa, a čim je postojao takav zakon, to znači da su takvi napadi bili dovoljno česti da je postalo nužno zabraniti ih.⁶⁹

Za metekinke je bilo pohvalno kada bi odabrale da ostanu u okviru onih uloga koje je atinsko društvo namenilo ženama. Na grobovima metekinja se mogu naći brojne intimne predstave njih uz ognjište i decu, iste one predstave koje su se mogle pronaći i na grobovima građanki.⁷⁰ Metekinke su se svejedno veoma često mogle pronaći na tržištu rada. Ono što je primetno je da se u literaturi one svode na prosti-

mente, negovale telo. Ukoliko je žena već morala da izlazi iz kuće, trebalo je da se zadrži napolju samo onoliko koliko je bilo neophodno, u suprotnom bi počeo da se preispituje njen moral i njeno ponašanje bi bilo okarakterisano kao nedolično. Jedino su starije žene, koje više nisu bile u godinama kada su mogle da rađaju decu, imale veću slobodu pri kretanju: E. Reeder, *op. cit.*, 20–21.

65 D. Cohen, *op. cit.*, 70–97.

66 D. Whitehead, *op. cit.*, 116–121; Pojam se uvek koristio sa pogrdnom konotacijom, kao da su poslovi koji su spadali u *banausia* prljavi, unižavajući i nedostojni građana. To su uglavnom bili razni zanati, veštine, trgovanje i slično – profesije od velike važnosti za normalno funkcionisanje polisa.

67 *Dem.* 57.45; R. Brock, *op. cit.*, 336; S. Pomeroy, *op. cit.*, 71.

68 *Ps. Xen. Const. Ath.* 1.10.

69 *Dem.* 57.30–33

70 R. F. Kennedy, *op. cit.*, gl. 2, podnaslov *Imagining Metic Women*, par. 3–4.

tutke, i to se najčešće navodi kao njihovo glavno ili jedino zanimanje. Time moderni autori rade metekinjama apsolutno isto ono što su radili i Atinjani: svode ih na strankinje koje su seksualno devijantne i služe isključivo muškarcima za razonodu. Činjenica je da su se metekinjice bavile i prostitucijom, ali se u potpunosti ignoriše čitava lepeza poslova koje su metekinjice obavljale, od agore, preko hramova, do kuća građana. Metekinjice su bile tkalje, prelje, gostioničarke, muzičarke, obučarke, negovateljice, prodavačice razne robe (susama, meda, parfema, traka), dadilje, dojilje, babice, maserke i upravnice kupališta, bavile su se domaćom radinosti i proizvodnjom svih onih dobara za koje su posedovale veštine, bavile su se poljoprivrednim poslovima i raznim drugim zanatima.⁷¹ Svi ovi poslovi bili su važni za normalno funkcionisanje polisa, ali pošto su ih obavljale žene, a isto tako i robovi, oni jednostavno nisu bili cenjeni, već omalovažavani i smatrani unižavajućim.⁷²

S druge strane, metekinjice su se mogle pronaći i u redovima prostitutki, bilo uličnih (*pornai*), konkubina (*pallake*) ili elitnih hetera (*hetairai*).⁷³ Još za vreme Solona su otvorene državne javne kuće, što je Atinu učinilo dosta privlačnom svim strancima koji su to videli kao način da dođu do novca.⁷⁴ Solon je takođe svojim zakonima ozbiljno uticao na Atinjanke, a usput i na strankinje. Ne samo da je postavio temelje demokratije iz koje su žene bile isključene, već je postavio i temelje institucionalizaciji patrijarhata tako što je regulisao živote građanki do najsitnijih aspekata – gde i koliko su mogle da šetaju, njihovo učešće na gozbama, iskazivanje žalosti, sadržaj devojačke spreme, kako su smele da se oblače u javnosti, koliko hrane i pića su mogle da nose sa sobom, kako su smele da putuju itd. Zabranio je prodaju građana u ropstvo osim u jednoj situaciji – ako bi neudata žena izgubila nevinost pre braka, njen *kyrios* je mogao da je proda u ropstvo.⁷⁵ Na ovaj način su se čvrsto postavile granice između „dobrih“ i „loših“ žena – „dobre“ su slušale svoje očeve i muževe, poštovale su sva patrijarhatom nametnuta ograničenja, držale se kuće i porodice i vršile svoje dužnosti supruge i majke. Svaka žena koja je odudarala od tih konvencional-

71 R. F. Kennedy, *op. cit.*, gl. 5; R. Brock, *op. cit.*, 336–346; D. Schaps, *op. cit.*, 61; S. Pomeroy, *op. cit.*, 72–73.

72 S. Pomeroy, *op. cit.*, 71.

73 S. Avramović, V. Stanimirović, *op. cit.*, 119.

74 S. Pomeroy, *op. cit.*, 57.

75 *Ibid.*, *Plut.* Solon (21 i 23).

nih ženskih uloga bila je „loša“, divlja, pohotna, zavodljiva i opasna. Upravo takvu oznaku su nosile i prostitutke, a pogotovo su bile napadane one koje su bile istaknutije i viđenije u javnom životu.⁷⁶

3.2. Metekinje u očima građana

Kakva je, onda, bila opšta slika o metekinjama? Na njeno kreiranje su bitno uticale dve stvari: muški pogled na žene i muško shvatanje stranaca.

U muškim očima, idealna žena je bila lepa, zgodna, prijatnog glasa, dovoljno pametna da bi mogla uspešno da vodi domaćinstvo, skromna, tiha, nevidljiva, pasivna, submisivna, iz dobre porodice i plodna. Sa druge strane, smatrali su da je prava ženska priroda bila divlja – žene su bile nesposobne da obuzdaju sve svoje nagone i njihova zavodljivost je bila toliko jaka da je pretela da poremeti mir muškaraca i totalno uzdrma porodicu i društvo. Upravo zbog toga je žene trebalo držati pod kontrolom i usmeriti ih ka „idealnoj ženi“ putem discipline, vaspitanja i institucije braka.⁷⁷ Obrazovanje im je najčešće bilo uskraćeno iz istog razloga.⁷⁸ Ne čudi onda zašto su devojčice u Atini tako rano stupale u brak – da ne bi imale priliku da se „iskvare“⁷⁹ i da bi što pre bile gurnute u ulogu supruge i majke, jedine prihvatljive uloge za atinsku ženu.⁸⁰

Što se stranaca tiče, često su izazivali Atinjanima pozdrivost, strah i otpor jer se mešanje sa metecima smatralo razvodnjavanjem autohtonog stanovništva, a stranci su se neretko izjednačavali sa donosiocima haosa i opasnosti po demokratiju, red, pravila i vrednosti polisa. Strankinje su posebno smatrane opasnim, zavodljivim i seksualno neobuzdanim, pogotovo ako su bile neudate – njihovo prisustvo je bilo tolerisano samo ako bi bile udete i/ili „sputane“ u zasebnom, metečkom

76 Konstantinos A. Kapparis, *Apollodoros 'Against Neaira' [D. 59]*, de Gruyter, Berlin – New York 1999, 4; R. F. Kennedy, *op. cit.*, gl. 4, para. 1.

77 E. Reeder, *op. cit.*, 20, 24–26; D. Cohen, *op. cit.*, 140–141; C. Patterson (1993.), *op. cit.*, 211.

78 S. Pomeroy, *op. cit.*, 74; E. Reeder, *op. cit.*, 26.

79 Prema Plat. Laws 6.771e, Sokrat je priupitao Kritobula: „Da li je tvoja žena bila dete koje nije znalo ništa o svetu kada si je uzeo?“

80 *Dem.* 59.122: „imamo ljubavnice za zadovoljstvo, konkubine za svakodnevno opsluživanje tela, a žene za rađanje zakonite dece i verno čuvanje porodičnog ognjišta“.

prostoru koji je odvojen od građana, a opet dovoljno nadohvat ruke po potrebi.⁸¹

Kada se ova dva pogleda zajedno razmotre, jasno je zbog čega su metekinke bile svojevrstni „trn u oku“ atinskom društvu. One su samim svojim postojanjem kršile sva ona društvena pravila i ograničenja koja je polis postavio svojim ženama. Atinjankama su bile nepojmljive slobode koje su imale samostalne metekinke. Metekinke su bile relativno poštovane samo ako bi se držale tradicionalnih ženskih uloga, mada su i tad gledane kao strani element koji je uvek pretio da poremeti poredak i mir Atine.

Atinjani su zapravo imali izuzetno licemeran stav prema metekinjama, ali i ženama uopšte. Kao vrline idealne žene promovisali su jednu grupu osobina, a u stvarnosti ih je privlačilo upravo suprotno od toga. Građankama su nametnuli čvrste patrijarhalne okvire, zatočili ih u domove tako što su odredili da je svako njihovo eksponiranje van tog prostora bilo neprikladno i činilo ih je nepoštenim ženama, uveli su praksu da se udaju jako rano da bi „neiskvarene“ ušle u brak (oko 14. godine), dok su se muškarci ženili u daleko zrelijim godinama, nakon sticanja punoletstva i završene vojne obuke (oko 30. godine). Samim tim, Atinjanima su od malih nogu, pa do zrelosti, Atinjanke bila van dohvata ruke – izolovane i nepristupačne sve do stupanja u brak,⁸² koji je bio jedno čisto zaključenje ugovora i stvaranje saveza između dveju građanskih porodica. Celu svoju mladost građani su bili usmereni ka metekinjama i robinjama, jedinim dostupnim ženama u polis. I jedne i druge su u osnovi smatrane „neprikladnim“ – robinje su, pre svega, bile posmatrane više kao objekti, nego kao ličnosti, dok su metekinke bile strankinje, javno vidljive žene u muškim sferama i često povezivane sa bludom i nemoralom, bilo zato što su radile kao prostitutke, bilo zato što su radile u prostorima koji su se povezivali sa bludnim radnjama (gostioničarke, igralice, sviračice itd.), bilo zato što jednostavno nisu sedele kod kuće i bile samo majke i domaćice. Ali takve žene, za razliku od Atinjanki, imale su mnogo više slobode u ponašanju, upravo zato što se od njih nije očekivalo da imaju dovoljno „karaktera“ da bi održale isti stepen smernosti i uzdržanosti kao građanke (iako je sma-

81 Kennedy je analizirala detaljno poznate drame i uočila ove motive koji se u njima često pojavljuju: gl. 2; E. C. Klaus, *Reign of the Phallus: Sexual Politics in Ancient Athens*, University of California Press, California 1993, 321–329.

82 E. Reeder, *op. cit.*, 29.

trano pohvalnim kad bi se i metekinjje tako ponašale). Bile su vidljivije, nezavisnije, glasnije, govorljivije, dostupne muškarcima za udvaranje i zavodjenje, ponekad su bile i izuzetno obrazovane – sve ono što građanke nisu bile.⁸³ Atinjane su ovakve žene privlačile, ali istovremeno i plašile, a u izvorima se neretko može naići na stav da su metekinjje bile izuzetno opasne po polis, jer su tako neukročene i slobodne zavodile građane i odvrćale ih od njihovih supругa i porodica.

Dokaz u prilog ovim tvrdnjama su upravo odredbe atinskog bračnog prava koje su posebno bile fokusirane na „hvatanje“ metekinjja koje su se udavale za građane, kao i zaoštren stav prema konkubinatu u IV v. pre n. e., kada se u sudskim govorima može naići na društveno neodobranje takvih veza sa metekinjama. Metekinjje su, sa druge strane, ulazile u konkubinate često u pokušaju da obezbede sebi kakvu – takvu sigurnost – pogotovo samostalne, bez *kyrios*-a. Najveća slabost samostalnog metečkog položaja žena je bila njihova ogromna nezaštićenost pred sudovima. Upravo tu se može videti sva licemernost atinskih muškaraca kojima je godilo društvo i zadovoljstvo koje su im donosile metečke žene, ali su ih onda mučki napadali pred sudovima, osporavajući im status i preteći im gubitkom slobode i imovine. Čak ni najistaknutije od njih nisu bile bezbedne, što se vidi na primeru čuvene Aspazije, Periklove partnerke.

Zbog svega navedenog, za metekinjje se sa punim pravom može reći da su bile na marginama atinskog društva. Prema nekim procenama, u IV v. pre n.e. činile su oko trećinu ili četvrtinu ukupne metečke populacije,⁸⁴ što ih je činilo nezaobilaznim u svakodnevnom životu polisa. Njihov doprinos Atini je bio veliki, kako ekonomski, tako i duhovni: oplemenjivale su simpozijume svojom muzikom, plesom i razgovorima, bile su inspiracija umetnicima za njihova dela, pomagale su u održavanju atinskih domaćinstava i čuvanju građanske dece, bile su jedne od nosilaca sitne ekonomije i domaće radinosti, radile su uz robove sve one poslove koje građani nisu hteli, a koji su bili važni za

83 G. Bakewell, *op. cit.*, 99; S. Pomeroy, *op. cit.*, 88–89.

84 Muških odraslih meteka je prema nekim procenama bilo oko 12 000 u periodu Peloponeskog rata: R. F. Kennedy, *op. cit.*, gl. 1, podnaslov *The Periklean Citizenship Law of 451 BCE*, par. 4, 5 i 6. Hansen nudi proračune sa kraja IV v. pre n. e. na osnovu jedinog dostupnog cenzusa po kojem je bilo 10 000 meteka. Hansen napominje da je moguće da je to bio samo broj vojno sposobnih meteka u odbrambenim jedinicama i da je tada ukupna metečka populacija mogla da bude i do četiri puta veća od tog broja: vid. M. Hansen, *op. cit.*, 93.

normalno funkcionisanje polisa, a za uzvrat su od Atine dobile pravnu nesigurnost, ksenofobiju i stalnu strepnju od progona i oduzimanja slobode.

Una Divac, I.I.M.

ON THE MARGINS OF THE SOCIETY: METIC WOMEN IN ANCIENT ATHENS

Summary

There were three social classes in Ancient Athens: citizens, metics and slaves. While the first group had all the civic and political rights and privileges, and the third group had none, metics were somewhere in the middle: on the one hand, they were free and independent, but on the other they were denied those rights that would allow them to fully integrate into the Athenian society and to be considered equal with the citizens. Metics were resident aliens and they were defined as a separate class somewhere around 460 BC – before that, the word *metic* was used to describe anyone who changed his/her place of residence. Resident aliens were foreigners who were staying in Athens for more than 30 days. They had to get registered before the polemarch, pay the first part of the metic tax *metoikion*, and have one citizen present to witness all of that and take on a role of a *prostates* – a certain type of a guarantor/patron for the metic.

The focus of this paper is on the position of metic women. Their status in Athens is particularly interesting for this research because of two things: Firstly, their whole existence was shaped by the fact that they were positioned in the intersection of the two most discriminated groups of free people in the polis: women and foreigners. Secondly, only women in Athens that could be independent from men were part of a subgroup of metic women called exactly like that – independent metic women. That was groundbreaking for a patriarchal and conservative polis such as Athens. Metic women seemed to have more liberties than citizen women and were often seen outside of their homes, working in the Agora, in the temples and citizens' houses. They had partial legal capacity and could conduct business, but on the other hand they lacked adequate protection in the courts – especially the independent

metic women who did not have a protector, *kyrios*, and had no possibilities to press charges against those people who would cause them harm or damage. This left them extremely vulnerable.

The image of metic women was determined by the citizen's i.e. men's understanding of women and foreigners – they were seen as potential carriers of chaos in the polis, as they did not fit the conservative image of a woman that patriarchal Athenian society dictated. The only metic women that were considered “appropriate” were those who committed themselves to the traditional roles of wives, mothers and house protectors. Those who stood out, who were visible in the public sphere, who were loud, talkative and with free demeanor, were considered as dangerous, seductive and out of control. It comes as no surprise that metic women were often attacked in courts, where their character was being slandered and their status was being denied (which could result in a metic woman being sold into slavery if she could not provide adequate evidence of her status).

Key words: *Metic women. – Foreigners. – Position of women. – Ancient Athens.*

LITERATURA

- Avramović S., Stanimirović V., *Uporedna pravna tradicija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2016.
- Bakewell G., „Neaira 16 and Metic Spouses at Athens“, *The Classical Journal*, 2/ Dec 2008-Jan2009.
- Brock R., „The Labour of Women in Classical Athens“, *The Classical Quarterly*, 2/1994, 336 – 346.
- Cohen D., *Law, Sexuality and Society: The enforcement of morals in classical Athens*, Cambridge University Press, New York 1991.
- Divac U., „Integrisanje meteka u atinsko društvo – pouke za današnjicu“, *Identiteti preobražaj Srbije – prilozi projektu 2020*. (ur. I. Krstić, S. Kostić), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2021, 101–116.
- Divac U., „Atinske deme u svetlu sudskih beseda“, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Pravo u funkciji razvoja društva“ Pravnog fakulteta Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici*, Kosovska Mitrovica 2019, 311–327.

- Goff B., *Citizens Bacchae: Women's Ritual Practice in Ancient Greece*, University of California Press, Berkeley – LA – London 2004.
- Hansen M. H., *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, University of Oklahoma Press, Norman 1991; Harrison A. R. W., *The Law of Athens: Family and Property*, Oxford University Press, Oxford 1968.
- Harrison A. R. W., *The Law of Athens: Procedure*, Oxford University Press, Oxford 1971;
- Henry M. M., *Prisoner of History: Aspasia of Miletus and Her Biographical Tradition*, Oxford University Press, Oxford – New York, 1995.
- Kapparis K. A., *Apollodoros 'Against Neaira' [D. 59]*, De Gruyter, Berlin – New York 1999.
- Kennedy R.F., *Immigrant Women in Athens: Gender, Equality, and Citizenship in the Classical City*, Routledge, New York 2014; Klaus E. C., *Reign of the Phallus: Sexual Politics in Ancient Athens*, University of California Press, California 1993.
- Lacey W. K., *The Family in Classical Greece*, Thames and Hudson, London 1968.
- MacDowell D. M., *The Law in Classical Athens*, Thames and Hudson, London 1978.
- Patterson C., *Perikles' Citizenship Law Of 451/0 BC*, Beaufort Books, South Carolina 1981.
- Patterson C., „The Case Against Neaira and the Public Ideology of the Athenian Family“, *Structures of Athenian Identity*, (eds. A. Scafuro and A. Boegehold), Johns Hopkins University Press, Baltimore 1993, 199–216.
- Phillips D., *The Law of Ancient Athens*, The University Michigan Press, Ann Arbor 2016.
- Reeder E. D., „Women and Men in Classical Greece“, *Pandora: Women in Classical*, Trustees of the Walters Art Gallery (Baltimore) in association with Princeton University Press 1995, 20–30.
- Schaps D., *Economic Rights of Women in Ancient Greece*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1979.
- Todd S. C., *The Shape of Athenian Law*, Oxford University Press, Oxford 1995.

Watson J., „The Origin of Metic Status in Athens“, *The Cambridge Classical Journal* 56/2010: 259–278.

Whitehead D., *The Ideology of the Athenian Metic*, Cambridge Philological Society, Cambridge 1977.

Izvori:

Aeschines: *Aeschines*, (prevod na engl. Adams D. C.), Cambridge MA–London, 1919.

Andocides: *Minor Attic Orators I: Antiphon, Andocides*, (prevod na engl. Maidment K. J.), Cambridge, M.A. – London, 1968.

Aristotle: *Aristotle in 23 Volumes*, vol. 20 (prevod na engl. Rackham H.), Cambridge, M. A. – London, 1952.

Athenaion Politeia (ed. Kenyon), Oxford, 1920.

Athenaeus: *The Deipnosophists. Or Banquet Of The Learned Of Athenaeus* (prevod na engl. Bohn. H. G.) London, York Street, Covent Garden. 1854.

Demosthenes: *Demosthenes, private orations II* (prevod na engl. Murray A. T.), Cambridge, M. A. – London, 1939.

Demosthenes (prevod na engl. DeWitt N. W. Ph.D., and DeWitt N. J., Ph.D.) Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1949.

Harpokration: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/searchresults?q=harpocration>

Herodotus: *Herodotus*, (prevod na engl. Godley D. A.), Cambridge 1920.

Isaeus: Isaeus (prevod na engl. Edwards M.), *The Oratory of Classical Greece* (ed. Gagarin M.), Austin, 2007.

Isocrates: *Isocrates, I-III* (prevod na engl. Norlin G.), Cambridge, M.A. – London, 1980.

Lysias: *Lysias* (prevod na engl. Lamb W. R. M.), Cambridge, M. A. – London, 1930.

Menander: *The Dyskolos* (prevod na engl. Moulton C.), Meridian Classics, New York 1984.

Plato: *Plato in Twelve Volumes, Vols. 10 & 11* (prevod na engl. Bury R. G.) Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1967 & 1968.

Plutarch: *Plutarch's Lives* (prevod na engl. Perrin B.) Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1914.

Pseudo Xenophon: *Xenophon in Seven Volumes* (prevod na engl. Marchant E. C.) Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., London. 1984.